УДК 903:902.64 (476) «632»

КАНЦЭПЦЫЯ «МІКРА-МАКРАЛІТЫЧНАГА МЕЗАЛІТУ» Ў РАЗВІЦЦІ МЕЗАЛІТАЗНАЎСТВА БЕЛАРУСІ

Коласаў Аляксандр Уладзіміравіч
прафесар кафедры гісторыі і філасофіі ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»;
кандыдат гістарычных навук, дацэнт
(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

Артыкул разглядае сутнасць канцэпцыі «мікра-макралітычнага мезаліту», якая прыйшла ў 1960-я гг. на змену стадыяльнага падыходу. На падставе прапанаванай канцэпцыі ў мезаліце Беларусі былі вылучаны культурныя вобласці, якія дэманстравалі своеасаблівыя лініі развіцця культур з мікра-, макра- і макраліта-мікралітычным абліччам крамянёвага інвентару.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

У пачатку 1950-х гг. у поглядах на мезаліт, якому ў тагачаснай савецкай археалагічнай навуцы адпавядала такое паняцце як «эпіпалеаліт», адбываюцца бачныя перамены. Назапашаныя на той момант матэрыялы па мезаліце (эпіпалеаліце) Усходняй Еўропы выявілі супярэчнасці панаваўшай дагэтуль канцэпцыі стадыяльнага падыходу. Крызіс гэтага падыходу заканамерна прывёў да з'яўлення новага погляда на мезаліт, які звязаны з працамі савецкага археолага М.В. Ваяводскага [2].

Яшчэ ў сярэдзіне 1930-х гг., у межах стадыяльнага падыходу, гэты навуковец абгрунтаваў адзіную свідэрскую стадыю для эпіпалеаліту Рускай раўніны [1, с. 230–245]. У наступныя гады М.В. Ваяводскі выявіў, што на розных тэрыторыях Усходняй Еўропы мезаліт праяўляе культурную спецыфіку і адзінай свідэрскай стадыі не існуе. «Яўнае адзінства, – пісаў у 1950 г. М.В. Ваяводскі, – тлумачыцца, па-першае, шырокім распаўсюджваннем лазалістых наканечнікаў стрэл і, па-другое, наяўнасцю перажытачных мадленскіх формаў прылад. Абедзве гэтыя з'явы характэрны наогул для ранняй стадыі мезаліту амаль усёй Еўропы» [2, с. 97]. Такім чынам, калі помнікі дзвух традыцый маглі існаваць адначасова, то казаць аб іх паслядоўнасці ў межах адзінай стадыі не прыходзіцца [2, с. 98–101].

У выніку М.В. Ваяводскі прапанаваў адмовіцца ад стадыяльнага схематызму, паклаўшы пачатак фарміраванню новай парадыгме, якая павінна была ўлічваць культурную своеасаблівасць мезалітычнай эпохі. Матэрыялы стаянак на паўночным захадзе Рускай раўніны ім былі аднесены да ўсходняй групы свідэрскай культурнай вобласці [2, с. 97–98]. На тэрыторыі Беларусі да гэтай групы помнікаў была аднесена стаянка Грэнск на Сожы [2, с. 98].

Новы падыход даў імпульс навуковым даследаванням, якія фактычна прывялі да рэанімацыі паняцця «мезаліт» у 1950–60-я гг. і вылучэння мезалітазнаўства як самастойнай вобласці навуковых даследаванняў у Беларусі. Аднак, у тыя ж 50–60-я гг. на этапе распрацоўкі канцэпцыі лакальнага мезаліту адзначаліся рэцэдывы схематызму. Яго прыкладам з'яўляецца канцэпцыя «мікра-макралітычнага мезаліту», агучаная ў працах У.Ф. Ісаенкі [4, с. 56–59; 9, с. 55–66] і У.П. Левянка [5, с. 88–98].

Для мезаліту Беларусі У.Ф. Ісаенка прапанаваў вылучыць тры культурна-гістарычных вобласці з мікра-, макра- і макраліта-мікралітычным аблічам крамянёвага інвентару [4, с. 56–59]. Беларускае Падняпроўе У.Ф. Ісаенка аднёс да вобласці пашырэння макралітаў (прылады на адшчэпах, рубячыя формы). Усходняе Палессе было ўключана ў зону з мікралітычным інвентаром. Тут пераважалі прылады невялікіх форм і памераў, а на стаянках шырока былі прадстаўлены геаметрычныя мікраліты – трапецыі, трохкутнікі, сегменты і г.д. Нарэшце, тэрыторыя Заходняга Палесся і Панямонне, на думку У.Ф. Ісаенкі, адносілася да культурнай вобласці з інвентаром мікра-макралітычнага абліча.

У «Очерках по археологии Белоруссии» [9], дзе аўтарам раздзела па мезаліце быў У. Ісаенка, для Верхняга Падняпроўя, як зоны макралітаў, было вылучана дзве храналагічна разнастайныя групы помнікаў. Раннюю групу (ранні мезаліт) прадстаўлялі стаянкі каля вв. Вярхі (урочышча Мястэчка), Ворнаўка, Дубна (урочышча Бышарына Поле), Касцюкоўка, Ліцвінавічы, Рудня Споніцкая (Laткі), Талкачоўка (цяпер в. Аляксандраўка 2-я) і г. Слаўгарад (урочышча Узлужжа). Позняя група аб'ядноўвала стаянкі Дабранка, Журавель і Печанеж [9, с. 57–59].

Адрозненне паміж ранняй і позняй групамі помнікаў, як лічыў У.Ф. Ісаенка, праяўлялася ў тыпалагічным складзе крамнёвага інвентару. Так, для стаянак ранняга мезаліту былі ўласцівы «чаранковыя наканечнікі стрэл, невялікія пласціністыя наканечнікі з бакавой выемкай у чаранка, бакавыя, а радзей сярэдзінныя і вуглавыя разцы, скрабкі на канцы пласцін і адшчэпаў, якія мелі нярэдка высокі профіль, падвоеныя канцавыя скрабкі, акруглыя высокія скрабкі, ножападобныя пласціны з рэтушшу, з бакавой выемкай, пласціны-ўкладышы, пласціны са скошаным канцом і прытупленым краем, скрэблы, скрабкі, грубыя нуклепадобныя прылады» [9, с. 57].

Як бачна, для стаянак ранняга этапу відавочна пласціністасць крамянёвага інвентару, аб чым пісаў і сам У. Ісаенка: «каля паловы прыладаў было зроблена з крамянёвых пласцін, у асноўным невялікіх па памеры» [9, с. 57].

Матэрыялы другой (позняй) групы помнікаў давалі прыклад развіцця тыповай адшчэпавай індустрыі. Позні мезаліт, на думку У. Ісаенкі, стаў часам шырокага пашырэння «канцавых скрабкоў на плоскіх пласцінках і адшчэпках, авальных скрабкоў, скобляў, сярод якіх частка выпрацоўвалася з масіўных адшчэпаў, вуглавых разцоў, нярэдка масіўных і груба апрацаваных, свердзелаў, праколак і буйных ножападобных пласцін» [9, с. 57, 59]. Але самы галоўны паказчык макралітоіднасці позняга мезаліту – з'яўленне «грубаабабітых сякер і сякерападобных прыладаў», а таксама «груба апрацаваныя лістападобныя вастрыі» [9, с. 59].

Падобных поглядаў прытрымліваўся У.П. Левянок [5], які вылучыў дзве лініі ў развіцці мезаліту: макралітычную, генетычна звязаную з мясцовым палеалітам і мікралітычную, якая развівалася на заключных этапах мезаліту [5]. Стаянкі Беларускага Пасожжа (Грэнск, Латкі, Печанеж, Стаўбун, Журавель) былі аднесены У.П. Левянком да развітай позняй групы «макралітоіднага мезаліту» [5, с. 92–93].

Палажэнні, прапанаваныя У.Ф. Ісаенкам і У.П. Левянком на карысць «мікра-макралітычнага мезаліту», былі падвергнуты крытыцы з боку Л.Я. Крыжэўскай [7], А.А. Фармозава [10, с. 8–9], В.Ф. Капыціна [6, с. 4], У.П. Ксянзова [8]. Напрыклад, як адзначалі А.А. Фармозаў і Л.Я. Крыжэўская, рубячыя прылады, на якія спасылаліся аўтары канцэпцыі «мікра-макралітычнага мезаліту», вядомы ва ўсіх культурах эпохі мезаліту, таму яны не могуць з'яўляцца лакальным паказчыкам макралітоіднасці крамянёвага інвентару помнікаў.

Падвяргалася сумненню і надзейнасць крыніц, на якія абапіраліся аўтары. Для А.А. Фармозава было відавочна, што У.Ф. Ісаенка для прапанаванай ім схемы «выкарыстоўваў невялікі і выключна пад'ёмны матэрыял, што мезалітычны ўзрост многіх помнікаў увогуле выклікае пытанне…, што макралітамі У.Ф. Ісаенка называе зусім не буйныя апрацаваныя з дзвух бакоў прылады тыпу пік і траншэ, а проста вырабы з адшчэпаў, нават мелкія» [10, с. 9].

Па сутнасці, канцэпцыя «мікра-макралітоіднага мезаліту» мела падабенства са стадыяльным схематызмам 1930–1940-х гг. Розніца заключалася толькі ў вызначэнні тэрытарыяльнай прыналежнасці крамянёвай індустрыі мезалітычных стаянак.

Метадалогія стадыяльнага схематызму і прапанаванай у 1960-я гг. канцэпцыі «мікра-макралітычнага мезаліту» абапіралася ў асноўным на пад'ёмны матэрыял, які для абгрунтавання культурнай спецыфікі эпохі мезаліту аказаўся малаінфарматыўным. Таму ўяўленне аб зонах пашырэння мікра- і макралітаў не знайшло сваё пацверджанне ў 1970–80-я гг., калі з'явіліся матэрыялы, атрыманыя у выніку раскопак помнікаў мезалітычнага часу. У межах новага падыходу мезаліт стаў разглядацца праз прызму паступальнага развіцця традыцый асобных культурных з'яў, а генезіс асноўнай часткі культур разглядаўся з пазіцыі аўтахтанізму. Прыкладам апошняга стала канцэпцыя паходжання грэнскай культуры [6]. Ідэя аб пераемнасці традыцый у мезаліце Беларусі была таксама ўвасоблена ў поглядах на сожскую [6], днепра-дзяснінскую [8] і нёманскую культуры [3].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Воеводский, М. В. К вопросу о ранней (свидерской) стадии эпипалеолита на территории Восточной Европы / М. В. Воеводский // Труды II международной конференции АИЧПЕ. – Москва ; Ленинград ; Новосибирск, 1934. – Вып. V. – С. 230–245.
2. Воеводский, М. В. Мезолитические культуры Восточной Европы / М. В. Воеводский // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – Москва, 1950. – Вып. XXXI. – С. 96–120.
3. Гурина, Н. Н. Мезолит Литвы и Белоруссии / Н. Н. Гурина // Мезолит СССР ; под ред. Л. В. Кольцова. – Москва : Наука, 1989. – С. 55–60.
4. Исаенко, В. Ф. Археологическая карта Белоруссии: памятники каменного века / В. Ф. Исаенко. – Минск : Полымя, 1968. – Вып. I. – 125 с.
5. Левенок, В. П. Мезолит среднерусского Днепровско-Донского междуречья и его роль в сложении неолитической культуры / В. П. Левенок // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва ; Ленинград : ИА АН СССР, 1966. – № 126. – С. 89–98.
6. Копытин, В. Ф. Памятники финального палеолита и мезолита Верхнего Поднепровья / В. Ф. Копытин. – Могилев : МОУТ, 1992. – 86 с.
7. Крижевская, Л. Я. Еще раз о мезолите среднерусского днепродонецкого междуречья / Л. Я. Крижевская // Краткие сообщения Института археологии. – Москва, 1977. – Вып. 149. – С. 75–77.
8. Ксензов, В. П. Мезолит Северной и Центральной Беларуси / В. П. Ксензов. – Минск : ИИ НАНБ, 2006. – 158 с. (Матэрыялы па археалогіі Беларусі ; вып. 13).

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

9. Очерки по археологии Белоруссии / редкол. : В. Ф. Исаенко [и др.]. – Минск : Наука и техника, 1970. – 272 с.
10. Формозов, А. А. О критике источников в археологии / А. А. Формозов // Советская археология. – 1977. – № 1. – С. 5–14.
Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова